

Слободан Антонић
Филозофски факултет
Београд

UDK: 329.055
Оригиналан научни рад
Примљен: 1. 11. 2005.

ИЗБОРНА КОЛЕБЉИВОСТ У СРБИЈИ: ПОРЕЂЕЊЕ И ОБЈАШЊЕЊЕ*

У првом делу чланка вршим поређење изборне променљивости (*volatility*) у Србији са оном у другим земљама. Израчунао сам да Педерсенов количник за Србију 1990-2003 износи 19,6, што је висока изборна променљивост. Али она је просечна у односу на остале земље у транзицији. Стога закључујем да разлози високе колебљивости у Србији не могу бити нарочити, већ заједнички са осталим посткомунистичким земљама. У другом делу чланка разматрам опште разлоге повећане изборне променљивости. То су: велики број странака које учествују у политичком животу и недовољно времена, протеклог од обнављања вишестраначја, да би се бирачи озбиљније везали за партије, односно да би се странке боље друштвено уковиле (*anchored*). У трећем делу чланка разматрам посебне разлоге повећане изборне променљивости који постоје, пре свега, у Србији и другим посткомунистичким друштвима. То су: брза промена друштвене структуре, која доводи до општег осећаја друштвене и личне несигурности, као и веома раширено незадовољство раскораком између раста друштвене неједнакости и броја друштвених добитника, што повећава удео протестног гласања. На крају, закључујем да ће, са протоком времена, неки од ових чиниоца вероватно изгубити на значају, па ће се изборна колебљивост у Србији смањити. Али до њеног зачајнијег опадања тешко да може да дође пре средине следеће деценије.

Кључне речи: странке, транзиција, друштвена неједнакост, протестно гласање.

Поређење изборне променљивости у Србији са оном у другим земљама

Сваки дубљи увид у бирачко тело Србије откриће нам да је оно препуно «плутајућих» (*floating*) односно «клатећих» (*switcher*) бирача (Антонић, 2005а). То су бирачи који лако мењају страначке склоности, па на узаостпним изборима гласају за различите странке. Има ли таквих у Србији више него у другим земљама?

Када се врше поређења, најчешће се страначка променљивост изражава као изборна колебљивост (*volatility*). То је постотак бирача који су на уза-

* Овај чланак део је рада на пројекту "Трансформацијске стратегије друштвених група у Србији" (руководилац Анђелка Милић), који се ради при Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду уз новчану помоћ Министарства за науку Републике Србије.

стопним изборима променили странку за коју гласају. Изборну променљивост за Србију израчунао је Владимир Гоати (2004:185). По њему је изборна непостојаност у Србији, од 1990. до 2003. године, износила читавих 50%. Ово је упоредио са податком да просечна колебљивост у земљама западне демократије износи око 10%, у старијим латиноамеричким демократијама око 20%, а у четири послекомунистичке земље око 35%. Стога је закључио да је «у Србији нестабилност битно већа него у другим посткомунистичким земљама» (исто). Пошто су ово државе код којих је, по овој листи, највиша изборна променљивост, следи закључак да Србија има највећу колебљивост на свету.

Стопа променљивости од 50%, коју је нашао Гоати, збиља је крајње висока. Од како се колебљивост рачуна, једино је Перу, 1990-2000, имао већу променљивост од тога (55%). Међутим, Гоати је у својој рачуници направио омашку. Пропустио је да збир подели са два. Наиме, колебљивост се рачуна тако што се саберу све промене за главне странке, али се на крају тај збир подели са два¹. Зашто се то ради разумећемо из најједноставнијег примера. Нека на изборима (m) учествују две странке – А и Б. На изборима m_1 странка А добила је 53% гласова, а странка Б 47% гласова. На изборима m_2 5% бирача који су гласали за странку А одлучило је, међутим, да гласа за странку Б. Тако је на изборима m_2 странка А добила је 48%, а странка Б 52% гласова. Промена је за А $53-47=5$, а за Б $48-52=(-)5$ што даје збир од 10. Али, он се на крају мора поделити са два, да се исти бирачи не би двапут рачунали – једном као они који који су напустили странку А, а други пут као они који су дошли у странку Б.

Да Гоати изборну променљивост у Србији није делио са два види се, међутим, из његове тврдње да је на изборима 2000. променљивост износила 110 (2004:185). То значи да је 110% бирача променило странку гласања, што је, наравно, немогуће. По свом одређењу, променљивост не може бити виша од 100, што подразумева да је свих 100% бирача између два избора променило странку гласања.

Пошто је Гоати и у остатку ове рачунице помало колебљив², у табели 1 поново сам израчунао променљивост у Србији у раздобљу 1990-2003. За разлику од Гоатија, овде сам у рачуницу укључио и савезне изборе 2000. (а

¹ Први је такву рачуницу, на примеру британских избора 1951, извео Батлер (Butler, 1951). Усталио ју је Педерсен (Pedersen, 1979), после кога се бројчана вредност изборне променљивости назива *Педерсенов количник* (Pedersen Index). Његова поставка је $(V_i) = 1/2 \times TNC_i$, где је TNC_i страначка променљивост између избора.

² Гоати, најпре, у два рада (2001; 2004) даје различите вредности за исте изборе. Изборна нестабилност 1992. прво је била 30,1% (2001:160), а онда 48,1% (2004:185). За изборе 1993. вредности су такође различите и износе 28,1 и 24,2, као и за изборе 1997. – 28,1 и 26,2 (исто). Штавише, у првом раду Гоати је израчунао да је просечна нестабилност 1990-1997. била 35,4% (2001:160). Међутим, бројке које је изнео по изборима дају сасвим други просек – 28,8%.

следствено томе и оне из 1996). Ово је урађено стога што су савезни избори у Србији, једнако као и републички, имали значај општедржавних избора, а представљали су неизоставне изборне прекретнице. Септембарски избори 2000. довели су до тог да бирачи напусте СПО и СРС и приђу ДОС-у, док су децембарски избори 2000. означили напуштање СПС и такође прелазак једног дела бирача у ДОС. Када се само због имена из рачунице избаци избори из септембра 2000, ова промена која се, у односу на изборе 1997, одиграла у два корака (септембар и децембар 2000), стапа се у један корак, односно у једне изборе (децембар 2000). Тако се променљивост у Србији неоправдано подиже, па је и Гоатијев поправљен просек (25%) још увек виши у односу на овде израчунату променљивост (20%).

Табела 1. Изборна променљивост у Србији 1990-2003.

странка ³	1992.	1993.	1996.	1997.	2000. ⁴	2000. ⁵	2003.
СПС	17,3	7,9	8,7	11,2	1,5	19,2	5,9
СРС	22,6	8,8	5,0	9,3	17,7	1,9	19,1
СПО	1,1 ⁶	4,8 ⁷	9,5 ⁸	4,7	12,9	2,5	0,2
ДС/ДОС	3,2	7,4	-	-	42,0 ⁹	18,2	12,6 ¹⁰
<i>Променљивост</i>	<i>22,1</i>	<i>14,4</i>	<i>11,6</i>	<i>12,6</i>	<i>37,0</i>	<i>20,9</i>	<i>18,9</i>
<i>Укупно</i>	<i>19,6</i>						

Овако израчуната променљивост остаје поприлично висока. Али, пре-стаје бити чудновато мушичава. Појединачно посматрано, септембарски избори у Србији 2000. дају једну од највиших променљивости у Источној Европи (табела 2). Ипак, они су и даље далеко у односу на летонске изборе 1995, на којима су две, до тада највеће странке освојиле свега 3% гласова. А још даље су од молдавских избора из 1998, у којима ниједна странка из претходног сазива номинално није поново ушла у скупштину (Birch, 2001: 6)¹¹.

³ У рачуници су, по уобичајеном поступку, узете само велике скупштинске странке, дакле, не и странке народних мањина или странке које су на само једним изборима успеле да уђу у парламент.

⁴ Септембар.

⁵ Децембар.

⁶ Гласови за Депос (1992) у односу на гласове за СПО (1990).

⁷ Гласови за Депос и гласови за ДСС (1993) у односу на гласове за Депос (1992).

⁸ Гласови за Заједно (1996) у односу на гласове за Депос, ДС и ДСС (1993).

⁹ Гласови за ДОС (2000) у односу на гласове за Коалицију Војводина и Социјалдемократију (1997).

¹⁰ Гласови за ДСС, ДС, Г17, ДА, ДХСС, ЛС, Реформисте Србије, Лабуристе, Отпор и половина гласова СПО-НС (2003), у односу на ДОС (2000).

¹¹ У том светлу, променљивост би номинално имала бити 100%, али је Бирчова узела у обзир чињеницу да су неке нове скупштинске странке биле заправо преименоване старе.

Табела 2. *Највиша појединачна изборна променљивост (Источна Европа)*

<i>Земља</i>	<i>Избори</i>	<i>пром.</i>
Молдавија	1998.	78,2
Румунија	1992.	56,5
Летонија	1995.	48,6
Литванија	2000.	48,5
Летонија	1998.	45,2
<i>Србија</i>	<i>2000.</i>	<i>37,0</i>
Литванија	1996.	35,9
Мађарска	1998.	32,7
Естонија	2003.	31,0
Словенија	1992.	30,5
Пољска	1993.	30,0

Ивори: Birch: 2001:15; Abuş, 2003: 102; Sikk, 2003:22.

Упоредимо сада просечну изборну променљивост у Србији 1990-2003 са оном у другим земљама током различитих раздобља (табела 3). Одмах се види да се Србија налази негде у средини бројнице, то јест на самој граници између земаља средње и земаља велике променљивости. Србија, наравно, има знатно непостојаније гласање у односу на Западну Европу. Тамо је изборна променљивост до 1980-их износила 8,2, да би се током наредног десетлећа попела на 12,6 (Maig 2002: 131). Али то је и даље доста далеко од Србијиних 19,6. Њена је променљивост блиска оној у Грчкој (18,4), након пуковника (1974-1985), или у Шпанији (21,9), након Франка (1977-1986). Слична висина променљивости (23,3) забележана је и у азијским земљама, од увођења вишестраначких избора до данас (Croissant, 2002: 349). Србијина изборна колебљивост заправо је веома близу оној у Средњоисточној Европи након пада комунизма (20,5), а чак је нижа и од неких тамошњих земаља (рецимо, Мађарска је, 1990-1998, имала колебљивост од 27,4; Bielasiak, 2002: 199). Србија се налази близу просека за послекомунистичку Југоисточну Европу од 23,6 (Абуз, 2003: 102), што је пак знатно ниже од земаља Латинске Америке (28,1) и Балтичких земаља (31,4), а нарочито у односу на Исток Европе (41,9; тако је Русија, 1993-1999, забележила изборну променљивост од 47,3; Bielasiak, 2002: 199).

Све у свему, Србија, када је реч о изборној променљивости, није никакав нарочити случај. Њена изборна колебљивост је слична оној у другим земљама, а нарочито у оним транзиционим. Из тога закључујем да ни разлози високе колебљивости у Србији не морају бити нарочити, већ се може претпоставити да су слични са онима у осталим послекомунистичким земљама. О тим разлозима нешто више речи биће у наредним одељцима.

Табела 3. Упоредна изборна променљивост

земље мале променљивости (до 10%)		Земље средње променљивости (10-20%)		земље велике променљивости (20-30%)		земље изузетне променљивости (преко 30%)	
Швајцарска 1948-1959	1,9	Италија 1948-1959	10,3	Бугарска 1991-2001	21,3	Француска 1902-1906	31,1
Норвешка 1948-1959	3,4	Сингапур 1968-1997	10,9	Албанија 1992-2001	21,6	Немачка 1919-1920	32,1
Швајцарска 1960-1969	3,7	Аргентина 1983-1993	12,7	Француска 1948-1959	21,8	Кореја 1988-2000	32,8
Аустрија 1948-1977	3,7	Немачка 1990-1998	12,8	Шпанија 1977-1986	21,9	Боливија 1979-1993	33,0
Шведска 1948-1977	5,2	Чешка 1990-1998	12,8	Бразил 1990-1998	22,2	Молдавија 1994-1998	36,6
Британија 1983-1992	5,2	Чиле 1993-1997	14,3	Босна 1998-2002	23,8	Литванија 1990-2000	39,2
Норвешка 1960-1969	5,2	Бангладеш 1991-1996	15,1	Словенија 1990-2000	24,3	Бразил 1982-1990	40,9
Данска 1948-1959	5,5	Немачка 1948-1959	15,2	Пољска 1991-1997	24,6	Венецуела 1993-97	41,9
Британија 1948-1977	5,9	Швајцар. 1991-1999	15,3	Аргентина 1991-99	24,6	Филипини 1987-1998	42,1
Финска 1948-1977	6,8	Тајван 1992-2001	15,7	Непал 1991-1999	24,9	Шпанија 1980-1984	42,6
Швајцарска 1970-1977	6,4	Француска 1986-1993	16,0	Камбоџа 1993-1998	25,0	Русија 1993-1999	47,3
Белгија 1948-1977	7,9	Шведска 1991-1998	16,0	Румунија 1990-2000	25,3	Перу 1990-2000	55,1
Ирска 1948-1977	7,9	Норвешка 1993-97	16,3	Парагвај 1983-1993	25,8		
Италија 1948-1977	8,4	Словачка 1990-1998	17,1	Естонија 1990-1999	25,9		
Португалија 1975-1980	8,7	Мексико 1991-2000	17,4	Мађарска 1990-1998	27,4		
Холандија 1948-1977	9,1	Уругвај 1994-99	18,2	Италија 1990-1994	28,1		
Немачка 1948-1977	9,8	Грчка 1974-1985	18,4	Малезија 1955-1969	28,6		
Малезија 1964-1999	9,9	Данска 1970-1977	18,7	Тајланд 1992-2001	28,6		
		Србија 1990-2003	19,6	Летонија 1993-1998	29,0		
		Хрватска 1990-1999	19,8	Македон. 1990-2002	29,4		

Ивори: Pedersen, 1979; Bartolini and Mair, 1990: Appendix 2; Lane and Ersson 1999: 128; Birch: 2001:15; Croissant, 2002: 349; Torcal and Mainwaring, 2003: 25; Abuş, 2003: 102; Sikk, 2003:22.

Општи разлози повећане изборне променљивости у земљама транзиције

Зашто неке земље имају већу изборну променљивост у односу на друге. И зашто је Србија међу тим земљама?

Четири чиниоца, заједничка за Србију и околне посткомунистичке земље, могу се навести као узроци високе изборне колебљивости. Два од њих су опште нарави за сва друштва која су на преласку од ауторитаризма ка демократији, и тичу се укупног политичког устројства. Друга два чиниоца су посебно важења и односе се преваходно на послекомунистичке земље.

Први општесистемски разлог тиче се великог броја странака које учествују у политичком животу неке земље, односно у њеним изборима (Pedersen, 1979; Crewe, 1985; Bartolini and Mair, 1990; Hinich and Munger, 1997). У двостраначким устројствима странке А и Б често изражавају опречне погледе на многа питања. Отуда је бирачу тешко да у гласању пређе са странке А на странку Б, или обратно. Али, у многостраначким устројствима (са странкама А, Б, В и Г), партије могу бити мање различите. Тако су, рецимо, странке А и Б блиске по многим погледима, као што су блиске и странке В и Г. Тамошњи бирачи, стога, приликом гласања лакше могу да замене странку А за странку Б, и *vice versa*. Отуда је примећено (Bartolini and Mair, 1990) како прелазак са сразмерног на већински начин бирања, или смањење броја изборних јединица у пропорционалном систему, доводи до пада броја делотворних политичких странака (effective number of parties) у некој земљи. А мањи број странака одмах проузрокује и смањење изборне колебљивости.

И док на Западу многе демократије почивају на већинском изборном устројству (САД, Канада, Аустралија, Британија, Француска), на Истоку Европе данас једино Белорусија има већински систем (Јовановић, 2004: 91-96). Две овдашње земље које су такође у први мах биле већинске демократије – Србија и Украјина – до 1994. године напустиле су чисто већински систем (Србија 1992, а Украјина 1994). Отуда сâмо изборно устројство у Србији, као и у другим источноевропским земљама, подстиче већу изборну променљивост него што је случај на Западу.

Други политичко-системски разлог велике променљивости на Истоку јесте неутврђеност демократије. Из табеле 19. лепо се види зашто је опште место у стручној књижевности (Pedersen 1979; Bartolini & Mair 1990; Morlino, 1998: 85; Croissant, 2002: 348) да нове демократије по правилу имају знатно вишу изборну колебљивост него оне старе. Вајмарска Немачка, послефранкистичка Шпанија или Француска у доба Треће или Четврте републике, такође су пролазиле кроз сличне изборне преломе као данас Србија. Иста веза старости демократског устројства и висине изборне променљивости утврђена је и за целу Источну Европу (Тóка 1997; Rose et al 1998; Крупавиčius 1999; Korosteleva 2000). Неколико се објашњења даје за ову појаву.

Најпре, почетак вишестраначке утакмице увек је повезан са огромним бројем странака. А то, опет, доводи до укључивања механизма из тачке један овог одељка. На првим изборима, наиме, свако види своју прилику. Отуда је број странака које се пријављују за такмичење у новим демократијама знатно већи него у старијим вишестраначким устројствима. Бирчова је израчунала да је просечна понуда у источноевропским земљама, између 1990. и 2001, била 28 странака по избору (Birch, 2001:9). Отуда је, по њеној рачуници, за само десетак година, укупан број странака које су се у Источној Европи надметале за гласове на изборима био двоструко већи него у Западној Европи током три пута дужег временског раздобља (1945-1977). У Србији су најшаренији избори били 1990. године, када су се надметале 44 странке. Али, у Бугарској је на изборима 1994. трчало 48 странака, у Румунији 1992. године 79, а у Пољској 1991. чак 111 партија! (Birch, 2001:16).

Друго, нове демократије подразумевају и младе странке. А то за собом повлачи недовољно времена да се бирачи озбиљније вежу за партије. Роуз и Арвин су на странкама Западне Европе својевремено показали да странке, основане пре 1914, имају постојаније гласаче него оне основане између 1914. и 1939. Ове пак друге, и саме су имале већу постојаност од послератних странака (Rose and Urwin 1970). До истог закључка – да старије странке значе и већу изборну постојаност – дошли су и неки други скорашњи писци (рецимо, Drummond, 2002: 13). Ово се често објашњава (Maig, 1997:173; Гоати, 2001:43; Croissant, 2002: 348) недовољним временом неопходним за успостављање тзв. страначке поистовећености (party identification). Торкал и Мејнворинг су, рецимо, показали да што мање бирача има своју странку (a party preference), то је већа изборна променљивост (Torcal and Mainwaring, 2003: 25). На једној страни лествице налази се Британија где свега 18% испитаника нема своју странку, па изборна променљивост тамо износи незнатних 5%. Слично је и у Немачкој (20% – 13), Шведској (22% – 16), Норвешкој (10% – 16), или у Уругвају (18% – 18). Тамо, међутим, где бирачи у већој мери немају своју странку (Венецуела 59%, Перу 37%, Аргентина 34%), и изборна променљивост је висока (Венецуела 42, Перу 55, Аргентина 25).

Такође, у старијим демократијама странке су имале више времена да развију страначко чланство. А раширеније чланство по правилу значи и мању изборну променљивост (Norpin, 2003). У појединим западним земљама високи постотак становништва постао је члан неке политичке странке. Рецимо, за раздобље 1980-2000, удео становништва у чланству политичких странака у Аустрији износи 23%, у Финској 13%, у Норвешкој 12% итд. (Maig and van Biezen 2001: 15-6). Наусупрот томе, удео чланства у Естонији, Мађарској, Литванији или Пољској испод је 5% (Schmitter, 1997; Scarrow 2000: 90). Српских 11% страначких чланова у бирачком телу, утврђених у више истраживања од деведесетих до данас (Лазивић и сарадници 1997, Срећко Михаиловић, 2004), чине Србију ближом првој скупини земаља него другој. Ипак, сматра се да је тако високи постотак чланства у неким послекомунистичким

земљама (рецимо: Бугарска 22%, Украјина 15%), пре заостатак некадашње комунистичке «организованости», него показатељ некакве нарочито развијене политичке културе (Schmitter, 1997)¹².

Затим, старије демократије имале су довољно времена да развију националне картеле странака. Ти картели владају политичким тржиштем и спречавају појаву нових такмаца (Doron and Maor, 1991; Katz and Mair, 1995). А без нових такмаца и изборна колебљивост је мања. Према су се и у Западној Европи јављале успешне новајлије¹³, оне су се брзо уклапале у картел¹⁴. Када се друштво не суочава с превеликим искушењима, картел обезбеђује поприличну изборну постојаност (Mair, 1997: 12-13). Тек озбиљнија криза може довести до провале незадовољства у виду кажњавања читавог картела преко масовног гласања за неког новајлију (Katz and Mair, 1995: 26-28).

Преузимајући од Запада готове обрасце политичког устројства, источноевропске земље су преузеле и састојке које воде картелизацији политичког живота – пре свега државно финансирање скупштинских странака и законско ограничење других новчаних извора, као и високи изборни праг, скупштинску презаступљеност великих странака итд. Ипак, кратко време за утврђивање картела, али и бурне друштвене прилике, онемогућавали су стварање истинских страначких картела. Пример Естоније је најречитији (доле изложен према Sikk, 2003).

* * *

У Естонији су странке које су након избора 1992. године ушле у скупштину настојале да залече политичку понуду. До 2003. године изледало је да се створио снажан страначки картел који је немогуће разбити. Најпре је Законом о странкама, из 1994, упетостручен број чланова странке неопходан да би она била уписана у државни деловодник. Од тада је странка морала да има хиљаду чланова (то би у Србији, сразмерно бирачком телу, износило

¹² У Србији је 1989. године било 820 хиљада чланова СК. Девет година доцније, према изјавама за новине из самих странака, две леве владајуће странке имале су управо толико чланова: СПС је имао 600 хиљада а ЈУЛ 220 хиљада чланова (*Глас јавности*, 19-20. септембар 1998, стр. 2). За средину 2000. године Гоати је дао податак да је СПС имао 350 хиљада чланова, напомињући да је то и даље било више него што је иједна странка у средњој и југоисточној Европи имала чланова (Гоати, 2004:163).

¹³ У осамдесетим годинама најпробојније новајлије били су зелени, као и покрајинске (регионалне) странке; такође, Напредне демократе у Ирској освојиле су на првим изборима на којима су учествовали (1987), 12% гласова и од тада су део власти; у деведесетим годинама најуспешнији новајлија био је Силвио Берлускони (Silvio Berlusconi); његова *Forza Italia* је на првим изборима (1994) узела више гласова (21%) од свих старијих странака посматраних појединачно; у овом десетлећу велики успех постигао је холандски ЛПФ који је на првим изборима (2002) освојио 17% гласова.

¹⁴ Зелени су ушли у власт у Белгији, Немачкој, Француској, Италији и Финској, а покрајинске странке у Белгији, Италији и Шпанији; за ирске напредњаке видели смо да су, такође, постали део владајућег склопа, а Берлускони је вишегодишњи премијер Италије.

7.839 људи). Али странке које су се до тада уписале могле су да наставе са радом и са регистрованих 200 чланова. Међутим, 1996. донет је пропис по којем се странка која на изборима два пута заредом не успе да уђе у скупштинску бришу из државног деловодника. Тиме је смањен број могућих такмаца из редова ванскупштинских странака. Да би се ванскупштинским странкама додатно запретила могућност да угрозе скупштинске странке, пред изборе 1999. донесен је пропис по ком су забрањене изборне коалиције. По том пропису на гласачком листићу може стајати само назив једне странке уписане у деловодник, али не и назив коалиције или више странака. Штавише, да би се спречило цепање скупштинских странака и стварање супраничких фракција које би онда узеле учешће на изборима, 1999. године је донет и пропис по ком једна изборна листа може имати само један посланички клуб.

Политичка монополизација у Естонији нарочито је била изражена на пољу финансирања странака. Године 1996. уведено је финансирање странака из буџета, али само за оне које су заступљене у скупштини. Између 1996. и 2003. новац који је за те сврхе издвајан из буџета је четворостручен! (са 5 на 20 милиона круна). Богате картелске странке почеле су да улажу огроман новац у изборне кампање, па је изборна кампања 2003. била седам пута скупља него 1995. Нове или ванскупштинске странке нису имале могућности да до јавности допру чак ни преко некомерцијалних термина телевизија у јавном власништву. На њима је не само било забрањено страначко рекламирање, већ су у ТВ расправама учествовали само представници скупштинских странака (ванскупштинске странке су се могле појављивати само у малим дозама и у касним терминима). Штавише, пред изборе 2003. промењена су и изборна правила, па су странке које су освојиле највише гласова добијале сразмерно знатно више места у скупштини.

Таква картелизација имала је учинак. До избора 1999. удео гласова које су нове странке добијале пао је са 12% на 5%, а удео освојених места у скупштини са 6% на 0%. До избора 2003. године 94% места у скупштини Естоније држале су странке које су у скупштину ушле још на изборима 1992. године. Једина нова странка која се у међувремену појавила била је партија руске националне мањине «Наш дом је Естонија». Она је у скупштину ушла само захваљујући томе што је између избора 1992. и 1995. око 100 хиљада естонских Руса уписано у бирачки списак. Све скупштинске странке (изузев руског «Нашег дома»), учествовале су у владама и биле део државног склопа. И поред тога што су на изборима о кључним друштвеним питањима износиле сасвим супротна становишта (рецимо, 1999. то је било питање пореза), странке су након избора лако склапале «пријатељске» и дуготрајне коалиционе владе. На прагу уласка Естоније у ЕУ, чинило се да је политички живот земље ушао у раздобље познатости и досаде.

А онда су се десили избори 2003. Странка која је основана у децембру 2001. године, Република (Res Publica), први пут излази на изборе. Она осваја 25% гласова и 28% места у скупштини! По броју освојених гласова и места

Република је поделила прво место са Странком центра, што значи да је иза себе оставила све остале картелске партије. Њен успех је објашњаван незадовољством естонских бирача политичком елитом. Мада је та елита обезбедила државну независност и довела Естонију до прага ЕУ, Естонци су се побунили против њеног самозадовољства, себичности и бахатости. Стога су изабрали Републику, нову странку која је оштро кудила естаблишмент, нудивши «нову политику» и заступање «истинских интереса Естонаца».

Ако су новајлије разбијале картеле у Естонији или Летонији¹⁵, дакле у земљама првацима транзиције, шта тек да се каже за прилике у мање успешним транзиционим земљама? Бугарска је 2001. година имала владу Ивана Костова коју су међународне новчарске установе оцењивале као «најбољу у региону» (према Крастев, 2004: 11). *Freedom House* је у свом извештају Бугарску већ сврстао у «консолидоване демократске државе» (исто, стр. 10). Бугарској је био отворен пут за прикључење ЕУ. Три месеца пред јунске изборе 2001, владајућа коалиција «Уједињене демократске снаге» била је уверена да је слаба постауторитарна лева опозиција не може спречити да понови успех са претходних избора (1997). Тада је, наиме, УДС освојила 49% гласова и 57% мандата. А онда се, готово ниоткуда, појавио бивши краљ Симеон Сакс-Кобург-Гота. У априлу је основао «Народни покрет `Симеон II`», а већ у јуну изашао на изборе и добио 42% гласова и 50% места у скупштини! То је био учинак без премца за неког новајлију, од како се прате избори. И крај било каквог страначког картела у Бугарској.

У овом светлу посматрано, Србија са својим успешним послепетооктобарским новајлијама – Г17 Плус и Карићевим ПСС – није никакав изузетак. Удео гласова који су ове странке освојиле (11% Г17 на скупштинским изборима 2003. и 18% Карић на председничким изборима 2004), креће се негде око просека гласова странака-новајлија у Источној Европи (12%; Sikk, 2003: 22). А зашто нове странке (или оне претходно занемарене или устројствено скрајнуте) имају толико изборног успеха у послекомунистичким земљама – што онда не дозвољава успоставу картела – биће потпуније објашњено нешто доцније, када се буде говорило о друштвеним узроцима високе променљивости.

* * *

Коначно, када се говори о утицају младог демократског устројства на високу променљивост наводи се још један важан узрок. Сматра се, наиме, да у млађим демократијама странке једноставно нису имале времена да се потпуније друштвено укотве. По класичној поставци Липсета и Рокана (Lipset

¹⁵ У Летонији је на изборима 1998. највише гласова (21%) и скупштинских места (24%) освојила Народна странка, које није било на гласачким листићима на претходном гласању, 1995. године. На наредним изборима, 2002, појавила се још једна истински нова странка – «Ново Доба». Она је узела 24% гласова и 26% скупштинских места, што је био најбољи појединачни страначки учинак на тим изборима.

and Rokkan, 1967) страначки поредак се сасвим устаљује тек онда када се образује довољно тзв. усидрених бирача (anchored voters). То су бирачи који гласају у складу са својим друштвеним положајем и то за странке које се налазе на одговарајућим странама друштвених расцепа (такође и Bartolini and Mair 1990; Manza and Brooks 1999; Bartolini 2000). Сматра се, међутим, да је потребно најмање 40 година како би се у бирачком телу успоставила чврста веза између друштвеног положаја и гласања (Converse, 1969; 1976). У земљама где се, ипак, главни расцепи нису образовали око питања друштвене прерасподеле дохотка и имовине (Bruszt and Simon, 1992; Ost, 1995), или где није било довољно времена за развој усидрених бирача, затичемо и високу изборну променљивост (Torcal and Mainwaring 2003: 5).

Кад је реч о наслеђу комунистичкој Источној Европи, први избори су показали односе политичких снага и друштвених слојева који су били обрнути од оних на Западу. Лево политичке снаге уживале су подршку група и појединаца који су били повлашћени у старом систему, а за десне (неолибералне) снаге најчешће су гласали ранији системски губитници – не само „бели оковратници“ већ и многи радници и сељаци (Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 215-220). Кичелт је стога претпоставио да грађани у Источној Европи, на почетку прелазног раздобља, не гласају према свом тренутном друштвеном положају већ према способности прилагођавања новом, настајућем устројству. „Они који очекују да постану „добитници“ у тржишном систему вероватно ће подржавати либертаријанску/ протржишну политику и странке, док ће могући „губитници“ тежити да се заштите од тока приватизације и од тржишне зависности” (Kitschelt, 1992: 26).

На овако необичну везу друштвеног положаја и гласања – не према стању већ према очекивању – надовезала се још једна оса политичке поделе. Реч је о сукобу око нације, државе, културе и вере (nation building, state formation; Dellenbrant, 1993; Mahr and Nagle, 1995). У већини наслеђу комунистичких земаља, у њиховом раном раздобљу, „политика знамења” (politics of symbols) бацила је у засенак „политику интереса” (politics of interest; Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 221). То је додатно затомило везу између друштвеног положаја бирача и њиховог гласања. А без те везе гласање је бивало далеко колебљивије.

Протоком времена, међутим, у земљама успешније транзиције – какве су Мађарска, Пољска или Чешка – «политика знамења» изгубила је на снази, а преовладала је «политика интереса» (Goldthorpe, 1996: 206-7; Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 212). То је, најпре, било стога што су те земље лакше решиле своје државно и национално питање – првенствено због етничке хомогености и консенсуса око геополитичке стратегије (тј. око уласка у НАТО и ЕУ). И друго, «очекивани» друштвени положај, у земљама које су најдаље одмакле у транзицији, убрзо је постао и стваран. «Очекивани» добитници постали су стварни добитници, а «очекивани» губитници постали су стварни губитници. Стога је у таквим земљама брзо дошло до успостављања састојака

класног гласања. Већ средином деведесетих тамошње радништво вратило се левим странкама. У Пољској је, рецимо, пораст гласача за странке левице међу радницима износио читавих 80% (међу осталим занимањима 40-50%). Слично је било и у Мађарској (Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 216). Овај пораст био је и главни разлог убедљиве победе тамошње левице на изборима¹⁶.

Када је Србија у питању, разделница која је утицала на уобличавање страначког устројства била је национално и државно питање (Гоати, 2001: 169). И премда је, током деведесетих, овај расцеп мало ослабио, заменио га је разрыв по питању демократизације поретка (Антонић, 2003: 226-9). Тек са рушењем ауторитарног режима (2000) и окончањем демократизације политичког устројства (2003), и «политика интереса» у Србији добија своју прилику.

Што се тиче везе између друштвеног положаја и страначких склоности у Србији, Лазићево истраживање из маја 1997. потврдило је Кичелтову поставку и у случају наше земље. Грађани који су се се прибојавали да ће економска транзиција (приватизација и потржиштење) од њих направити губитнике опредељивали су се за странке режима који је замрзао транзицију. Они пак испитаници који су себе видели као могуће добитнике, бирали су странке опозиције (опширније у Антонић, 2002: 79-81). Међутим, када је режим оборен и када је почела приватизација, могући добитници и губитници постали су стварни. Према Михаиловићевом истраживању из јула 2005, око 30% испитаника у Србији већ себе доживљава као губитнике транзиције, 11% као добитнике, док остали себе и даље не сврставају ни у једну групу. Погледамо ли по странкама, видећемо да су се транзициони губитници највећма усредсредили око СРС и СПС, а добитници око ДС. Однос губитника и добитника је у СРС 50%:4%, у СПС 45%:0%, а у ДС 14%:31%. То значи да је диференцијал губитника за СРС +20, за СПС +15 а за ДС -16, а диференцијал добитника за СРС -7, за СПС -11, а за ДС читавих +20! Такође, испитаници који су се слојно препознали као «нижа класа» или као «сељаштво» натпросечно су се изјашњавали као присташе СРС и СПС, док су се они који су себе видели као «средњу класу» изразито сврставали у присталице ДС. Према овом Михаиловићевом истраживању, диференцијал ниже класе за СРС је +5, за СПС +11, а за ДС -6, диференцијал сељаштва је за СРС +13, за СПС +12, а за ДС -6, диференцијал средње класе за СРС је -13, за СПС -16, док је за ДС читавих +19!

Ово свакако представља довољан основ за друштвену укотвљеност у Србији. Али, када ће се тачно и овде успоставити слојно гласање, са њему одговарајућим нижим степеном изборне колебљивости, то тешко можемо поуздано знати.

¹⁶ На изборима 19. септембра 1993, леве странке у Пољској освајају 42,6% гласова и 73,9% места у скупштини (наспрот 23,1% гласова и 24,9% места на изборима 28. октобра 1991). У Мађарској, левица 1990. осваја 10,9% гласова и 8,6% места, да би 1994. узела 32,9% гласова и 54,1% места у скупштини (Szelényi, Fodor, Hanley, 1997: 190-5).

Посебни разлози повећане изборне променљивости у Србији и другим послекомунистичким друштвима

У претходном одељку наведени су чиниоци опште нарави који, преко политичког устројства, утичу на високу изборну променљивост у Србији и другим земљама транзиције. Последњи поменути чинилац – друштвена неукотвљеност странака – доводи нас, међутим и до два особена фактора. Њих налазимо искључиво у послекомунистичким земљама.

Први од њих је промена друштвене структуре. Прелазак са ауторитарног на демократски поредак у Европи, после Првог и Другог светског рата, или у Азији, током осамдесетих и деведесетих година 20. века, није био праћен и променом друштвене структуре. Само је у Источној Европи политичка транзиција ишла упоредо са дубоким променама у привредном устројству. За кратко време измењен је друштвени положај читавих занимања, а неретко и слојева. Посебно је то било изражено у југоисточној Европи. Као што је приметио Крастев (2004: 13), сва балканска послекомунистичка друштва доживела су деиндустријализацију, осиромашење (ниједно од њих се, осим Албаније, није вратило на ниво БНП из 1989) и изразити пораст друштвене неједнакости.

Напротив, у западним демократијама друштвени положај занимања, а поготово слојева, ретко се или споро мења. Отуда он и може да послужи као сидриште за гласање. Али, како се то може очекивати у источноевропским друштвима, у којима су милиони људи, преко ноћи, остали без посла, фабрике, или чак и државе?¹⁷ «Радикални и свеобухватни програми за приватизацију и реструктурирање привреде довели су до незапамћених стопа незапослености, буквалног нестајања целокупних сектора привреде и (...) уништења старих професионалних класа. Губитак статуса, подједнако као и губитак прихода, утиче на одбојан став огромних група грађана према новонасталом *statusu quo*. Балканска друштва инфицирана су статусном паником» (Крастев, 2004: 24).

Из те панике, створене изглебљеношћу готово читавих друштвених слојева (Антонић, 2002: 362-3; 378-9), рођен је и општи осећај друштвене и личне несигурности. «Из унутрашње перспективе, сва истраживања јавног мњења спроведена у последњих пар година указују на алармантно висок степен несигурности. Људи се не осећају сигурним када су у питању њихови животи, њихова имовина, њихова заједница, па ни када је у питању држава у којој живе. Ниво физичке и економске несигурности не разликује се у државама

¹⁷ Када је ово последње у питању, не ради се само о томе да су многи увече легли у једној земљи, а пробудили се у другој; да су легли у земљи у којој су били носећа нација, а пробудили се у земљи у којој су били непожељна етничка мањина. Реч је и о томе да су многе државе толико ослабиле да више нису биле у стању да пруже најосновнију заштиту живота и имовине својим грађанима.

бивше Југославије, са једне стране, од нивоа несигурности у Албанији, Бугарској и Румунији, са друге» (Крастев, 2004: 23). А управо та коренита несигурност одлична је основа за изразиту изборну колебљивост.

Али, колебљивост на овдашњим изборима није само последица губитка личног и скупног самопоуздања источноевропског бирача. Она је друштвени и политички израз једног дубљег друштвеног незадовољства. Само 17% Бугара сматра да су околности у земљи боље него 1989. Чак 50% тамошњих испитаника тврди да се друштвена ситуација погоршала (остали не виде нити побољшање, ни погоршање; Крастев, 2004: 10). У Србији, према Михаиловићевом истраживању из јула 2005, свега 8% грађана види да је друштво направило неки напредак након пада комунизма. Баш као и Бугари, половина Срба (49%) доживљава своје друштво једноставно као губитника у транзицији (остали, до 100%, га не оцењују ни као добитника, нити као губитника). И у Македонији, на питање иде ли друштво у правом смеру, свега 12% грађана одговара потврдно. Читавих 62% Македонаца не одобрава пут којим друштво иде (Крастев, 2004: 10).

Отуда се сматра да је основни узрок масовног незадовољства у овдашњим друштвима раскорак између раста друштвене неједнакости и раста удела друштвених добитника (Крастев и други, 2004: 24-25). Идеологија транзиције заснива се на тврдњи да транзиција отпочиње тако што огроман удео радништва, сељаштва и службеника, током «процеса приватизације и реструктурирања», постаје губитником. Онда долази привредни раст, удео губитника се постепено смањује, да би са окончањем транзиције и уласком у клуб богатих (ЕУ) сви припадници друштва заправо постали добитници. Међутим, и десет година после отпочињања транзиције, удео људи који себе сматрају губитницима у Бугарској, Македонији, Румунији или Србији, бар три пута је већи од оних који себе виде као добитнике. Ти људи су можда подигли раван личне потрошње у односу на доба социјализма. Они можда купују скупу или разноликију робу него што су то могли пре 1989. Али, они су ипак суштински незадовољни. И када то незадовољство мало разгрнете, видећете огорченост због пљачкашке приватизације и вапијуће друштвене неједнакости. «Људи који ту неједнакост доживљавају као неправедну, или неправедно заслужену, углавном себе сматрају губитницима у процесу реформи, без обзира на динамику своје личне потрошње» (Крастев и други, 2004: 25).

Отуда, могу међународне новчарске и људскоправашке установе да дају и највише оцене овдашњим владама. Могу Вашингтон и Брисел да на сва уста хвале њихова «реформска достигнућа». Али, шта то све мари ако је половина грађана ових друштава суштински незадовољно? «У демократској политици једина реалност која је важна јесте перцепција, односно виђење ситуације» (Крастев, 2004: 10). А ако су Бугари, Румуни или Срби суштински незадовољни, како онда да не гласају протестно? Како да не гласају за ниоткуда дошавшег екс-краља? Како да не гласају за Тудора (Corneliu Vadim Tu-

dor)¹⁸, тог румунског Шешелја (Крастев, 2004:31)? Како да не гласају за странке чије је прваке одвео у Хаг управо онај Запад који толико хвали овдашње реформе?

Када на Западу дође до веће изборне колебљивости, то је по правилу знак да су наступиле извесне крупније промене у општим склоностима бирача (рецимо, промена вредносних система од материјализма ка постматеријализму; Inglehart, 1979; 1984; 1990). Или је посреди, можда, промена у страначким склоповима и партијским стратегијама, као учинак постепеног слабљења класних супротности (Goldthorpe 1996: 207). На Истоку, пак, честе и велике изборне промене нису знак нити промене вредности, нити промене страначких склопова. Много је, наиме, истраживачких потврда да се на Истоку, у првих десет година транзиције, опште вредности бирача нису значајније промениле (Markowski, 1997; Miller et al, 1998; King, 2000; Rose et al, 2001; према Birch, 2001). Брзе и крупне промене у гласању овде су пре показатељ очајничког незадовољства бирача и њихове паничне потраге за «правом странком», то јест – за истинском елитом. То је јасан знак да бирачи одбацују целу управљачку елиту, да их све сматрају «нитковима». Али, то је јасан знак и да, ма како мењали странке, они једноставно «не могу да збаци хуље са власти» («voters cannot ‘throw the rascals out’»); Birch, 2001:3). Не могу, зато што су, за многе бираче, противтакмаци хуљама на власти најчешће – хуље из опозиције.

Стога, источноевропски бирачи не само да много мењају странке. Они радо гласају и за потпуне новајлије (Симеон Други, Богољуб Карић) или скрајнаше (Корнелију Тудор, Војислав Шешелј). А када се у њих разочарају, или кад не успеју да их изгласају, масовно одлазе у негласаче¹⁹. Уобичајени начин рачунања изборне колебљивости овај егзодус у апстиненцију није у стању да ухвати (Birch, 2001). Али помесни социолози не могу а да га не уче (Сајц, 2002; Крастев 2004). У Бугарској је, од скупштинских избора 1990. до скупштинских избора 2005, у апстиненцију отишло 2,61 милиона или 37,8% бирача, у Румунији (1990-2004) 2,91 милиона или 16,4% бирача, а у Србији (1990-2003) 1,04 милиона или 15,9% бирача²⁰.

¹⁸ Тудор је, на председничким изборима у Румунији, 26. новембра 2000, био такмац крајње деснице. Све странке су биле против њега и нису му се давале никакви стварни изгледи. Ипак, 28,3% Румуна гласало је за њега – више него за двојицу такмаца владајућих странака узетих заједно. Тудор је, заједно са Илијескуом (Ion Iliescu), ушао у други круг председничких избора. У њему су све странке центра и левице позвале Румуне да гласају за Илијескуа. Овај апел је углавном прихваћен, јер је оцењено да је ауторитарни Илијеску мање зло од радикалног националисте Тудора. Тако је Илијеску добио 66,8% гласова (Тудор 32,2%) и по трећи пут (други по новом уставу) постао председник Румуније.

¹⁹ На изборима 2001, на којима је Симеон Сакс-Кобург-Гота освојио 42,7% гласова, излазност је била 66,8%. На следећим изборима, 2005, на којима је Симеон Сакс-Кобург-Гота узео 19,9% гласова – што значи да га је напустило 22,8% бирачког тела, излазност је била 53,8% – што значи да је на изборе изашло 13,0% мање уписаних бирача.

²⁰ Ради могућности поређења, за изборе 1990. узето је бирачко тело без Косова и Метохије.

Сматра се да је овако високи пораст удела негласача само друга страна повећане изборне колебљивости (Bartolini and Mair, 1990). А обе појаве, нарочито када је посреди југоисточна Европа, последица су другог особитог чиниоца из наше поделе – слабљења суверености националних држава.

Слабе државе не могу да имају јаке демократије. Демократске установе – избори, скупштина, влада – везани су за државу. Стога, слабе балканске државе доносе слабе демократске установе. «Гледајући одоздо, балканске демократије су политички режими у којима су гласачи слободни да мењају владе, али су врло ограничени у мењању политике. Било какав притисак одоздо аутоматски је окарактерисан као `популистички`» (Крастев, 2004: 31).

Наиме, снажна привредна и војнополитичка зависност овдашњих земаља од Запада учинила је да се у њима и сва «демократизација схвата као прилагођавање стандардима Европске уније» (Крастев, 2004: 19).

1. На делу су, најпре, слабе и од значајнијег економског одлучивања испражњене владе. «Владе бивају изабране након љубавне везе с бирачким телом, али су заправо венчане с међународним донаторима» (Крастев, 2004: 31). Странке које имају већину у скупштини образују владе. Али, суштинску управу све време имају ММФ, Светска банка и друге новчарске установе (исто).

2. Такође, на делу су и слабе и од главног политичког садржаја испражњене скупштине. «Законодавни процес лишен је своје улоге канала за решавање конфликта и сведен је на превођење и усвајање европског законодавства» (Крастев, 2004: 19). Као што балканске владе нису господари економске регулације, тако ни овдашње скупштине више нису господари законодавства.

3. Коначно, пошто владе озбиљно не владају, а скупштине озбиљно не законују, ни гласачи више озбиљно не гласају. «Демократија не представља само режим у којем људи учествују на слободним и праведним изборима, већ и режим у којем имају утицаја и на креирање политике» (Крастев, 2004: 20). Када виде да не могу да остваре истински утицај на домаћу политику, бирачи или дижу руке од избора, или почињу да гласају површно, неодговорно и хазардерски. Тако смо, уз неодговорне елите и неодговорне скупштине, на овдашњим просторима добили и – неодговорне бираче.

Неодговоран бирач – онај који не излази на изборе или гласа осветнички и непромишљено, типичан је носилац изборне колебљивости у Источној Европи. Као што је у нашој стручној књижевности већ показано (Сајц, 2002), оцена неког бирача да политичко устројство није довољно демократско значајно смањује вероватноћу да ће се тај исти бирач појавити на гласању (табела 4). И за повећану изборну колебљивост могло би се, такође, тврдити да је пре показатељ оцене бирача да поредак није довољно демократски, него што је израз некаквог поверења у демократичност устројства. Нехајан, небрижљив однос према сопственом гласу и могућим друштвеним последицама

гласања за одређене политичке снаге заправо је знак презира према установама поретка, поготово ако се он представља као демократски.

Табела 4
Оцена политичког система Србије (1998)
и најављено гласање

оцена	глас сутра			укупно
	гласао би за неку странку	неодлучан за кога би гласао	не би гласао	
демократски	97.1	2.9	0.0	100.0
претежно демократски	77.9	15.0	7.1	100.0
претежно недемократски	54.2	25.3	20.5	100.0
недемократски	56.6	13.2	30.1	100.0
не зна	54.0	20.6	25.4	100.0
Укупно	61.5	17.5	21.0	100.0

Извор: Сајц, 2002: 53.

Отуда је висока изборна колебљивост у Србији, као и у другим источноевропским земљама, у основи рђав знак за демократију. Не само стога што је показатељ младости и неутврђености демократског поретка. Она је, када је у пару с повећаном изборном апстиненцијом, израз и суштинског неповерења у демократске установе. Рђаво политичко искуство једног дела бирача, након различитих изборних покушаја, одводи их у негласаче. За такве бираче, којих је, као што смо видели, све више, тиме се зауставља процес демократског учења и социјализације. А то је, дугорочно посматрано, много већа опасност за демократију у овим друштвима, него што је повремену изборни успех било левих, било десних политичких крајњаша.

Изгледи за будућност

Да ли ће се, и колико још, у Србији задржати висока изборна колебљивост? На другом месту (Антонић, 2005а) израчунао сам да у данашњој Србији има пет скупина бирача.

Прву скупину чине чврсте страначке пристахе, које редовно гласају за своју странку. Њих нема више од 1,6 милиона (или 25% бирачког тела). У тој скупини бирача постоји основ за развој страначке поистовећености (Антонић, 2005б), нарочито код пристаха две најјаче странке – ДС и СРС.

У другој скупини је неких 1,1 милион лабавијих страначких пристаха (што је 17% бирачког тела). На њих странке могу да рачунају, али ипак морају да се потруде како би их навеле да на изборима управо њих изаберу.

Присташе из ове групе, напуне, умеју да гласају и за неку другу сродну странку у оквиру три идеолошко-политичке породице: «реформистичке» (ДС и Г17), конзервативно-народњачке (ДСС, СПО, НС и ПСС), и «национално-патриотске» (СРС и СПС). Ти бирачи су постојани на нивоу страначке породице, али су често колебљиви када у оквиру породице треба изабрати странку. Иако све три породице одликује стална унутрашња прерасподела гласача, свакако да је најнепостојанија конзервативно-народњачка фамилија (ДСС, СПО, НС и ПСС). У њој се дешавају највећи страначки ломови и најбурније промене изгледа страначког земљишта. Ту као да странке најбрже настају и нестају, због чега се и повећава изборна колебљивост.

Трећу скупину чини 1,0 милион гласача (15% бирачког тела) који често излазе на изборе, али који још чешће и лакше мењају странке. За разлику од претходне групе, припадници ове групе лако прелазе из круга у круг, не обзирајући се превише на идеолошко-политичке границе. За њих се може претпоставити да је основни начин на који се одлучују за коју ће странку гласати – казнено гласање (protest voting).

Четврту скупину чини 1,0 милион гласача (15% бирачког тела) који углавном не излазе на изборе, него се само у изузетним приликама појављују на биралиштима (као у септембру 2000). Њихово гласање је понајмање предвидљиво и ухватљиво, али такође је блиско памети да се сатоји превасходно у протестном гласању.

И коначно, пету скупину чини 1,8 милиона бирача (28% бирачког тела) који изгледа да никада не гласају. Они су огромна *terra incognita* за српске странке и политичаре, али и за овдашње истраживаче јавног мњења²¹.

Из ове рачунице следи да је однос постојаних и колебљивих гласача у Србији у најбољем случају 2,7:1,0. Али, неутврђеност страначке понуде овај однос значајно смањује у корист изборних колебљиваца. Странке се и даље цепају (СПО, СПС), поједине од њих толико су ослабиле да су близу замирања (Г17), а поједине лако могу да нестану са могућим новчаним сломом свог вође (ПСС). Што је најзанимљивије, и поред три стотине странака уписаних у државни деловодник, у јавности и даље постоји оцена да страначка понуда у Србији није потпуна. Напуне, сматра се да недостају неке важне странке из политичке лепезе, какве су «истинска» модерна соцајалдемократска партија и «истинска» европска десница. С таквом променљивом страначком понудом и са већ описаном променљивом друштвеном структуром, и гласање у Србији тешко да може да буде другачије до – променљиво.

А што се будућности тиче, како сада ствари стоје, умирење изборне колебљивости не може се очекивати за још два или чак три изборна такми-

²¹ Једна од претпоставки којима се објашњава оволики број апсолутних негласача јесте да је реч о чисто папирнатим бирачима. Они се воде у бирачким списковима, иако су се у међувремену иселили из земље, умрли или преселили у други стан или кућу. Процене које долазе из Цесида кажу да таквих бирача, у односу на садашњи бирачки списак, може бити и читав милион!

чења. То значи да ће морати да прође бар још десет година како би се страначка понуда искристалисала, а страначке склоности бирача усталиле. Према садашњим очекивањима, управо ће 2015. година бити та у којој ће Србија ући у Европску унију. Можда ће та година да буде и она у којој ће се моћи рећи да је Србија ушла у раздобље страначке постојаности и изборне стабилности.

НАВЕДЕНИ РАДОВИ:

- Антонић, Слободан (2002): *Заробљена земља: Србија за владе Слободана Милошевића*. Београд: Откровење.
- (2003): *Нација у струјама прошлости: огледи о одрживости демократије у Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- (2005а): *Страначке склоности у Србији после 2000*, рукопис урађен за зборник Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- (2005б): «Страначко поистовећење: случај Србије», *Социолошки преглед*, год. 29, бр. 3 (у штампи).
- Гоати, Владимир (2001[1999]): *Избори у СРЈ од 1990. до 1998: воља грађана или изборна манипулација, 2*. допуњено издање (прво издање 1999. године). Београд: Центар за слободне изборе и демократију.
- (2004): *Партије и партијски системи у Србији*. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу.
- Јовановић, Милан (2004): *Изборни системи посткомунистичких држава*. Београд: Службени лист СЦГ.
- Крастев, Иван (2004): *Замка нефлексибилности: фрустрирана друштва, слабе државе и демократија*. Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност.
- Крастев, Иван и други (2004): *У потрази за одговорном владом: изградња државе и економски раст на Балкану*. Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност.
- Михаиловић, Срећко (2004): *Истраживање јавног мњења Србије*, фебруар, мај, јуни, август, септембар, октобар; ЦПА/ЦПС и ЦЕСИД, радни подаци.
- (2005): *Истраживање јавног мњења Србије*, ЦЕСИД, јули 2005, извештај: «Политичке поделе у Србији у контексту цивилног друштва».
- Мунђију-Пипиди, Алина и Иван Крастев (2004): «Научене лекције: изградња нације и државе после комунизма», у Алина Мунђију-Пипиди и Иван Крастев (ур.), *Национализам после комунизма: научене лекције*, стр. 299-316. Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност.
- Сајц, Александра (2002): "Изборни апстиненти су против фасадне демократије: прилози за разумевање избора у Србији", *Нова српска политичка мисао*, год. 9, бр. 1-4, стр. 47-66.
- Абуш, Murat (2003): "Democratization in the Balkans, 1990-2002", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 3&4, Fall&Winter, <http://www.alternativesjournal.net/volume2/number3and4/abush.pdf>.
- Bartolini, Stefano (2000): *The Political Mobilization of the European Left, 1860-1980. The Class Cleavage*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bartolini, Stefano and Peter Mair (1990): *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of the European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bielasiak, Jack (2002): "The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States", *Comparative Politics*, 34:2 (January).
- Birch, Sarah (2001). "Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe". Paper presented at the 97th annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 30 August-2 September, 2001. <http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/SBvolatility.pdf>.
- Bruzst, Laszlo and Simon, Janos (1992): "The Great Transformation in Hungary and Eastern Europe" in Szoboszlai, György (ed.): *Flying Blind. Emerging Democracy in East-Central Europe*, p. 177-203. Budapest, Hungarian Political Science Association.
- Butler, D. (1951): *The British General Election of 1951*. London: Macmillan.
- Converse, Philip (1969): "Of Time and Partisan Stability", *Comparative Political Studies*, vol. 2/July, pp. 139-171.
- (1976): *The Dynamics of Party Support. Cohort-Analyzing Party Identification*. Beverly Hills: Sage.
- Croissant, Aurel (2002): [Electoral](http://www.fesspore.org/pdf/Electoral%20Politics/CONCLUSIONFINAL.PDF) Politics in Southeast and East Asia: A Comparative Perspective
<http://www.fesspore.org/pdf/Electoral%20Politics/CONCLUSIONFINAL.PDF>.
- Crewe, Ivor, 1985, 'Introduction: [Electoral](#) Change in Western Democracies: A Framework for Analysis', in Ivor Crewe and David Denver (eds.), *Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Volatility*, pp. 1-22. London and Sydney: Croom Helm.
- Dellenbrant, Jan Ake (1993): »Parties and Party Systems in Eastern Europe«, in: *Developments in East European Politics*, Eds: Stephen White, Judy Batt and Paul Lewis, pp. 147-162. London: Macmillan.
- Doron, Gideon and Moshe Maron (1991): «Barriers to entry into a political system: a theoretical framework and empirical application from the Israeli experience», *Journal of Theoretical Politics*, Vol 3, No. 2, pp. 175-188.
- Drummond, Andrew J. (2002): *Electoral Volatility and Party Decline in Western Europe: 1970-1995*. Research Monograph Series, Center for the Study of Democracy, University of California, Irvine.
- Goldthorpe John H. (1996): «Class and politics in advanced industrial societies», in David J. Lee and Bryan S. Turner (eds.), *Conflict about Class: Debating Inequality in late Industrialism*, pp. 196-208. London and New York: Longman.
- Hinich, M. J. and Munger M. C. 1997. *Analytical Politics*. Cambridge University Press.
- Hopkin, Jonathan (2003): «The Emergence and Convergence of the Cartel Party: Parties, State and Economy in Western Europe», Paper presented at London School of Economics, 30 January 2003. http://www.bham.ac.uk/POLISIS/departement/staff/publications/hopkin_%20lse.pdf.
- Inglehart, Ronald (1979): "The Impact of Values, Cognitive Level and Social Background." In Samuel H. Barnes, Max Kaase et al., eds. *Political Action*. Beverly Hills: Sage.
- (1984): "The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society." In Russell J. Dalton, Scott C. Flanagan, and Paul Allen Beck, eds., *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?*, pp. 25-69. Princeton: Princeton University Press.

- (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Katz, Richard S. and Peter Mair (1995): 'Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party', *Party Politics* 1: 5-28.
- King, Charles (2000): *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Kitschelt, Herbert (1992): "The Formation of Party Systems in East Central Europe", *Politics and Society*, Vol. XX, No.1, pp. 7-50.
- Korasteleva, Elena A. (2000) Electoral Volatility in Postcommunist Belarus: Explaining the Paradox, *Party Politics* 6(3): 343–358.
- Krupavičius, Algis (1999) Party Systems in Central East Europe: Dimensions of System Stability. Glasgow: University of Strathclyde, Studies in Public Policy.
- Lane, Jan Erik and Svante Ersson (1999): *Politics and Society in Western Europe*. London: Sage Publications
- Lipset, Seymore Martin, and Stein Rokkan (eds.) (1967): *Party Systems and Voter Alignment*. New York: Free Press.
- Manza, Jeff, and Clem Brooks (1999): *Social Cleavages and Political Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Mair, Peter (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford: Oxford University Press.
- Mair, Peter and Ingrid van Biezen (2001). 'Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000', *Party Politics* 7/1: 5-22.
- Markowski, Radoslaw, 1997, 'Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe', *Communist and Post-Communist Studies* 30.3, 221-54.
- Miller, William L., Stephen White and Paul Heywood (1998): *Values and Political Change in Post-Communist Europe*, Basingstoke: Macmillan.
- Morlino, Leonard (1998): *Democracy Between Consolidation and Crisis. Parties, Groups and Citizens in Southern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Mahr Alison and Nagle John (1995): Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 28, No. 4, pp.393-409
- Ost, David (1995): "Labor, Class and Democracy: Shaping Political Antagonisms in Post-Communist Society" in Crawford, Beverly (ed.): *Markets, States and Democracy*, p. 177-203. Boulder: Westview Press
- Pedersen, Mogens N. (1979): "The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility", *European Journal of Political Research*, 7(1), 1-26.
- Rose, Richard and Derek W. Urwin (1970): "Persistence and Change in Western Party Systems Since 1945." *Political Studies* 18(3): 287-319.
- Rose, Richard, Neil Munro and Tom Mackie (1998): *Elections in Central and Eastern Europe Since 1990*. University of Strathclyde: Studies in Public Policy.
- Rose, Richard, Neil Munro and Stephen White (2001): 'Voting in a Floating Party System: the 1999 Duma Election' *Europe-Asia Studies* 53.3, 419-43.
- Scarrow, Susan E. (2000) 'Parties without Members? Party Organization in a Changing Electoral Environment', in Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg (eds) *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

- Schmitter, Philippe C. (1997): «Intermediaries in the Consolidation of neo-Democracies: The Role of Parties, Associations and Movements», ICPS, Barcelona 1997, Working Paper n.130. http://www.diba.es/icps/working_papers/docs/wp_i_130.doc.
- Sikk, Allan (2003): A Cartel Party System in a Post-Communist Country? The Case of Estonia Department of Political Science. Paper prepared for the ECPR General Conference, Marburg 18-21 September 2003. <http://www.essex.ac.uk/ECPR/events/generalconference/marburg/papers/16/3/Sikk.pdf>.
- Szelényi, Iván, Éva Fodor, and Eric Hanley (1997): “Left Turn in PostCommunist Politics: Bringing Class Back in?”, *East European Politics and Societies*, Vol. XI, No.1 (Winter), pp. 190-224.
- Torcal, Mariano and Scott Mainwaring (2003): «Individual Level Anchoring of the Vote and Party System Stability: Latin America and Western Europe», Working Papers Online Series, http://www.uam.es/centros/derecho/cpolitica/pdf/17_2003.pdf.

Slobodan Antonić
Faculty of Philosophy
Belgrade

Summary

THE ELECTORAL VOLATILITY IN SERBIA: COMPARISON AND EXPLANATION

In the first part of this article the electoral volatility in Serbia is compared to those in other countries. The Pedersen's Index for Serbia from 1990 to 2003 is 19.6, which means there is high electoral volatility. However, compared to other countries in transition, the volatility in Serbia turns out to be average. Therefore, I conclude that the causes of high volatility in Serbia could not be specific, but similar to the reasons in other post-communist countries. In the second part, I analyze the general reasons for the increased volatility. They are: the large number of parties participating in political life, and insufficient time, passed since the restoration of multiparty elections, for the voters to become more seriously tied to the parties, or for the parties to become socially anchored. In the third part, I analyze the particular causes of the increased volatility that are specific, first of all, for Serbia and other post-communist societies. They are: the fast change of social structure, which leads to a general feeling of social and personal insecurity, as well as the widespread dissatisfaction with the gap between the increase of social inequality and the number of social winners, which increases the frequency of protest voting. At the end, I conclude that, in time, some of these factors would probably lose their significance, so the volatility in Serbia would decrease. However, a noticeable decrease could hardly be expected during the next ten years at least.

Key words: parties, transition, social inequality, protest voting.